

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њојетике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама њесама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о традиционалном доживљају оностраной и неким елементима</i> <i>фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка терминологија и њена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злосављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Айсџраховање и есџеџизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Исџорија и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеолоије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моџив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као инџерџреџиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у њричи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у њриповећкама „Пућ Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трајично у књижевности: есеји Иве Андрића о њрози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – њрожимање нараћивних сензибилитетна</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другом, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећерованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означаавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ИМА ЛИ ОСНОВА ДА СЕ ЗА АНДРИЋЕВО ПРИПОВЕДАЊЕ ВЕЖЕ ТЕРМИН ФОРМУЛАТИВНОСТ?¹

ЛИДИЈА Д. ДЕЛИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се прати како се лепота, као „највећа од свих варки човекових“ (Андрић), и детаљи из сфере нестварног и имагинарног атрибуирају и концептуализују у Андрићевом роману *Омерџаша Лаћас*, који је, у недостатку претраживе електронске базе Андрићевог прозног опуса, послужио као „студија случаја“. Теоријску платформу нуди идеја о концептуалној метафори, која није реторичко средство, већ тип мишљења заснован на повезивању различитих домена стварности и перцепције. У том кључу, Андрићево приказивање и атрибуирање лепоте (сјај, светлост) кореспондира с античким естетикама и упућује на њену чулну основу. Чулна компонента лепоте (отеловљеност у телу/материји) место је „спотицања“ у Андрићевој поезици, због чега он конципира крајње особену јунакињу „које нема“ (Јелена). Сем у опису женске лепоте, у роману *Омерџаша Лаћас* сјај и светлост везују се и за пределе, војску, оружје, поглед, речи и сл. и упућују на химеричност шире (привиђење, занесеност, илузија, зачараност, извештаченост, лаж, лудило итд.). На дубљим структурним равнима они су корелати мраку и тами, што статистички верификују формулативни склопови у Андрићевој прози, као и коментари приповедача („увек исти диптих чије једно крило носи светлу и радосну слику, а друго тамну, безнадну, док се не склопе оба крила диптиха као даске на поклопцу мртвачког ковчега“).

Кључне речи: лепо, светлост, тама, усмена формула, Андрић

Андрићев однос према усменом фолклору и фолклорни предлошци Андрићеве прозе теме су бројних студија и то је поље које је у овом моменту рецепцијски тешко покривено. Поетика усмене формуле, није, међутим, привлачила много пажње. У раду се стога неће трагати за директним рефлексима фолклорног идиома, ни на нивоу кратких говорних форми (пословице, изреке, клетве и сл.), ни на нивоу усмених формула („сила и господство“, „од брега до брега“, „добри коњи“, „земље и гра-

* Институт за књижевност и уметност, Београд, lidija.boskovic@gmail.com

¹ Рад је настао у оквиру пројекта „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (Институт за књижевност и уметност, Београд; бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дови“ итд.), већ за логиком формулативности.² А ту ваља кренути „од Кулина бана“.

У обимној студији о историји лепоте Умберто Еко (Umberto Eco) реч *Kalón* одређује као „оно што се допада, што побуђује дивљење, што привлачи поглед“, а леп предмет као „онај који својом формом прија чулима, нарочито чулу вида и слуха“.³ Начин на који се лепота концептуализује од антике до данас потврђује чињеницу да се она превасходно визуелно, дакле, чулно перципира, иако покушаји да се дефинише и у етичким оквирима, опет од антике надаље – нису ретки.⁴ Под концептуализацијом у конкретном случају имамо на уму особени тип метафоризације (conceptual metaphor) којим се феномени из једног домена стварности описују путем категорија из неког другог домена.⁵ Најчешће се (мада не и искључиво) чулно недоступне појаве (какве су време, социјална хијерархија, апстракције различитог типа) или оне тешко појмљиве (смрт, примера ради) преводе у чулни регистар, при чему се основним доменом пројек-

² Наслов рада хотимична је парафраза наслова текста *Људи у црном. Има ли основа да се мојиви кривице и ислеђивања у „Проклетој авлији“ Ива Андрића повезују с фолклором?* – који сам написала у коауторству с Мирјаном Детелић (Andrićeva Avlija, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 2015, стр. 217–230). Разлога за парафразу је – сем сећања на изузетну научницу и пријатељицу – барем два. Први је то што је у наведеном наслову („Људи у црном“) акценат стављен на атрибуцију иследника који ће Тамилу одвести у лудило и смрт, а та ће (формулативна) атрибуција у битној мери одредити и Андрићево приповедање шире. Други, и очитији, јесте то што је Мирјана Детелић обележила проучавање усмене формуле на српском језичком простору и у језички блиским научним круговима, и што у овом раду полазимо од поимања формуле не као реторичког и мнемотехничког средства, већ као фундаменталне структуре која повезује различите слојеве културе и похрањује значења далеко комплекснија од денотативних – елаборираног у њеним књигама и студијама (капиталне књиге јесу *Урок и невестица. Поетика ејске формуле*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996 и *Бели ирад. Порекло ејске формуле и словенској ѿйонима*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2006, коју је написала у коауторству са Маријом Илић; њени радови доступни су на адреси: <http://www.mirjanadetelic.com>).

³ Umberto Eco, *Istoriја Lepote*, Beograd: Plato, 2004, стр. 39, 41.

⁴ Код Ека даље читамо: „Али, лепоту предмета не исказују само његови чулима доступни видови – када говоримо о телу човека, важну улогу имају и његова духовна својства и нарав, која се више откривају духовном него телесном оку“ (nav. delo, стр. 41). У помало конфузном одређењу (или његовом преводу) успостављена је битна дистинкција између лепих предмета и лепог људског тела, нимало занемарљива са становишта поимања лепог, што, међутим, надизлази оквире овог рада.

⁵ Капиталне су студије Џорџа Лејкофа (George Lakoff) и Марк Џонсона (Mark Johnson) (*Metaphors We Live By*, 1980; *Philosophy In The Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*, 1999). Поље когнитивних наука (cognitive sciences) данас је изузетно разубуђено, а литература практично непрегледна.

ције показао простор⁶ (продужити боравак, надгорњавати се, дебела зарада, танка свирка, ниске гране, подићи ниво дискусије, високо котирати, пред нама је распуст, високи и ниски тонови, отићи/отпутовати на онај свет, држати ствари под контролом, подићи нос, доћи у ћорсокак, бити избачен из шина итд.).⁷

Древни митско-филозофски концепти сведоче о томе да је лепота од најстаријих времена описивана у категоријама светлости и сјаја:⁸

„Ако наине са Узнером сматрамо атрибут *лейоше* као битан за *свейлосно* божанство, онда га [Ероса] као такво означају већ стихови Теогоније [...] Реч *κάλλιστος*, најлепши, употребљена је додуше као предикативно име, али кроза њ можемо закључити да је то била епikleза теспијског Ероса, једно од његових старих култских имена. А та епikleза, *Κάλλιστος*, довољно истиче *важност свейлосних елемената*.“⁹

Везу између светлости и лепоте у оквиру митског мишљења, склоног превођењу акциденталног у есенцијално, лако је објаснити заснованошћу оба феномена на чулу вида. За истим типом метафоризације посеже и Платон у *Федру* (лепота сија), при чему је управо околност да је лепота видљива (сјај и светлост перципирају се искључиво оком) пресудно утицала на то да је Платон препозна као категорију путем које се чулно искуство може повезати с вишом – трансцендентном – сфером:

⁶ Простор је чулно најдоступнији – визуелно и тактилно. *Homo sapiens* се далеко мање оријентише путем звука, укуса и мириса.

⁷ У *Омерџиаш Лайласу* одличне примере налазимо у опису Ахметаге, који комплетан свет око себе концептуализује себи најближим доменом – храном: „На оно што се није подударало са његовим схватањима или интересима он је одговарао изразима позајмљеним из тог света својих чула. 'Губи се, блѣтава си ми и горак!' [...] Кад би хтео да каже да је неко слабе памети, он је редовно говорио да му је глава 'бајата', 'недопечена' или 'прегорела'“ (113). Сви цитати из романа *Омерџиаш Лайлас* дати су према *Sabranim djelima Ive Andrića* (Sarajevo: Svjetlost, Beograd: Prosveta, Zagreb: Mladost, Ljubljana: Državna založba Slovenije, Titograd: Pobjeda, 1990), па ћемо у раду наводити само број странице. Остали Андрићеви романи, приповетке и есеја навођени су према истом издању, али ћемо, прегледности ради, наводити и назив дела и број странице.

⁸ У овом сегменту рада цитате (А. Савић Ребац, Платон, Т. Ман) преузимамо из наше недавно објављене студије о природи ероса у делима Томаса Мана, Платона, Ива Андрића, Владана Матијевића, те филмском наративу *Бајдад кафе* (1987) редитеља Перси Адлона (Лидија Делић, *Ерос, лејо, секс, без љубави*, Књижевна историја, 2016, XLVIII, бр. 159, стр. 37–58). Аналитичке позиције су битно другачије.

⁹ Anica Savić Rebac, *Predplatonska erotologija*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1984, стр. 35.

„А што се тиче *лейоџи*, она је, као што рекосмо, *сјала међу оним ђојавама*: кад смо дошли овамо, прихватили смо је посредством нашег најоштријег чула као *лейоџу која најјаче сја*. Вид нам се, наиме, појављује као најоштрије од телесних чула, али се њиме *мудросџи не види*: јер она би нарочиту љубав изазивала у нама кад би нам давала онакву јасну прилику свога бића посредством вида, а исто тако и остало што је достојно љубави. А тако је само *лейоџи* пало у део да је у исти мах и *највидљивија* и љубави најдостојнија.“¹⁰

Андрић у *Омерџаши Лаџасу* лепоту концептуализује на исти начин – као сјајну и светлу:

„Изгледало је као да му нуди ту *свеџлу маску*. Њено лице, *сјајно* од воде, *сунца* и свог осмејка, било је малено, а од крупних, дивно срезаних очију изгледало још мање. Осмејак на њему био је тако необичан и танак да није сужавао њене очи, него их још више раширио. Само су усне, и оне чудно срезане, биле расклопљене и савијале се око белих зуба и подрхтавале у лаком, једва приметном грчу, као од помисли на полузрело воће. Велика, *сјајна лейоџа*, која сама себе не зна, сва од среће и поверења у све око себе.“ (17)

Аналогија, међутим, не иде даље, јер Андрић и Платон лепоту различито вреднују. Код Платона, као и код Томаса Мана, чија се новела „Смрт у Венецији“ најнепосредније ослања на цитат из *Федра*,¹¹ „лепо тело – зато што квалитетом лепоте учествује у Идеји и стварности највишег реда – готово [је] дивинизовано“. Код Андрића ствари стоје битно другачије:

„Лепота тела – зато што није Лепота сама – проглашава се *највећом од свих варки* и практично одбацује. За разлику Густава Ашенбаха, који бесомучно прати младог Тађа и *обожав*а *лейоџу* и *оноја који има лейоџу*,¹² Андрићеви јунаци по правилу беже од јунакиња које их лепотом привлаче, или лепоту пројектују у јунакиње које (из класних, статусних, верских и других разлога) не могу имати. Андрићев Бајрон ужива у измаштаној фигури девојчице из Синтре и отеловљује је у речима, воћу, зачинима, у свему сем у *лицима, речима и ђокреџима жена* [...] Луди Осман, несрећни

¹⁰ Платон, *Ијон, Гозба, Федар*, Београд: Култура, 1955, стр. 146.

¹¹ Уп. Лидија Делић, *Миџи и Федар као Ѣредлоџици за Смрџи у Венеџији Тома-са Мана*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2003, LI, бр. 1–2/2003, стр. 123–160.

¹² Томас Ман, *Смрџи у Венеџији*, Београд: Нова, 1994, стр. 66.

младић који на почетку романа Омер-паша Латас истрчава пред царску коњицу, махнито јури за *лицем лейоџи* и осмехом који му измиче [...] али, као ни Бајрон, не покушава да се врати девојци чији је осмех упамтио [...] Сликара Карас је у сличном ‘тамном вилајету’: *ако је не узмеш [лейоџу] – нема је, ако љокушаш да је узмеш – љресџаје да љосџоји (Омерџаша Латас, 169).*¹³ Ђерзелез чак иде дотле да жени у чијем телу ужива пориче статус жене: „И та рука што је осјећа на себи, је ли то рука жене? [...] Не, то је рука Јекатерине. Само Јекатерине!“ (*Пуџ Алије Ђерзелеза, 32*).“¹⁴

И у приповеци „Сарачи“ чаршијски мајстор, Хусо крпечија, само перформативно креће за лепотом која свакодневно промиче мимо њега:

„Кад девојка мине и, као лебдећи, нестане иза угла, он баца чекић, спушта ноге са ћепенка и жустро навлачи нануле, као да ће сад кренути за њом. Али – разуме се – не крене, јер *нема љуџа за лейоџом која нељовраџно љролази мимо нас.*“¹⁵

Околност да се лепота перципира чулима и отеловљује у материји (лепота *сија* и *свеџли*) детерминисала је њен у основи негативан вредносни предзнак у Андрићевом опусу.¹⁶ Она је практично без изузетка кобна и по оне који је поседују, и по оне који са њом долазе у додир: „и кад су лепи или лепо одевени, та лепота је изазивачка, бесна, и као да не даје радости ни оном ко је носи ни оном ко је гледа“ (105–106); „велика лепота је увек опасна и по себе и по друге“ (178). У покушају да разреши овај парадокс (лепота као спој трансцендентног и иманентног), Андрић разлучује лепоту од материје/тела/чулности, уобличавајући јединствену јунакињу не само у сопственом прозном опусу – Јелену, чије се тело згушњава од сенки и чије су очи у настајању.¹⁷ Тек потпуно лишена телесности и материје, лепота ће привлачити без ауре трагике. Једино

¹³ Уп. Драган Стојановић, *Леџа бића Иве Андрића*, Нови Сад: Платонеум, Подгорица: ЦИД, 2003, стр. 253–254; Tihomir Brajović, *Fikcija i moć. Ogledi o subverzivnoj imaginaciji Ive Andrića*, Beograd: Arhipelag, 2011, стр. 213.

¹⁴ Лидија Делић, *Ерос, леџо, секс, без љубави*, стр. 42.

¹⁵ Чињеницу да Хусо одустаје од покушаја да досегне лепоту Марија Грујић сагледава у кључу кардиналне немогућности Андрићевих јунака да међусобно комуницирају и њиховог „устезања од интеракције“ (Марија Грујић, *Говор као одсуџво разџвора: у љрилоџ љроучавању Андрићеве конџеџиџе књџевноџ јунака*, Књџевна историја, 2017, XLIX, 161, стр. 175).

¹⁶ Андрићеве јунаци желе немогуће, односно лепоту „по себи“, и њу аксиолошки позиционирају врло високо. Од лепоте која је отеловљена у телу, они, међутим – узмичу, и та је лепота по правилу извор несреће, што већа – тим веће.

¹⁷ „Широко ведро и слободно гледање њених очију које настају није се још изоштрило и сажело у одређен поглед“ (*Јелена, жена које нема, 260*).

„жена које нема“ неће за собом повлачити „мрак људске судбине и сјај људске крви“.¹⁸

Представа о лепоти као „*највећој од свих варки човекових*“ (169) корелира са постојаним спрегом између њених чулних еквивалената – сјаја и светлости – и „химеричности“ у најширем распону (привиђење, занесеност, илузија, зачараност, извештаченост, лаж, лудило итд.). Веза се притом не успоставља само између женске лепоте, сјаја и нестварног (неосвојивог, измаштаног, психопатогеног),¹⁹ већ (и то знатно чешће!) између лепоте опасног (војска, оружје, униформа) и привида:

„Како је страшно, *џајансџивено*, опасно, и, хоћеш-нећеш, *лейо* – све то што је прошло испред њих: оружје, војска и, нарочито, официри!“ (14)

„[...] на белом коњу са *џозлаћеним* уздама и црвеним кићанкама, у тамномодној, *злајом* везеној униформи, витак и као саливен, сераскер Омерпаша. Личио је помало на *џривиђење*, и то зачудо благо и добросрећно. Као да не јаше на коњу, него плови на облаку. Изненађена и задивљена светина видела је, *не верујући својим рођеним очима*, како му *одсјај свейлосџи* предвечерњег сунца пада на груди и *освейљава* лице.“ (13)

„Истина је, ни у једног везира досад – а толики су прошли кроз Сарајево – није било таквог *сјаја* ни реда, ни такве силе. Па ипак, сад је сваком јасно, и бива све јасније, да је у целој тој *сјајној* паради било и нечег *извешџаченој*, *лажној* и *усијеној*. Поворка је – оваква какву је сада, у себи, виде и гледају – заиста свечана и страшна, али некако исувише.“ (15)

„[...] а кад је све то протутњало, као *џривиђење*, многи су од доконих гледалаца остали на месту, *занесени*, трепћући очима као од *џрејакој блеска*“ (14)

„Да, заиста је у целој тој паради, поред свега њеног *блеска* и строгости и стварне претње и опасности које је доносила, било нечег *неџриродној* и *лудој*. И луд случај са једним јадним *лудаком* умало је није већ на првим корацима пореметио. [...] Пре десетак година то је био здрав и *лей* младић.“ (16–17)

„И војници и официри, као пеливани и *мађионичари*, разићи ће се, свак себи, изгубити се, сада већ сиви и обични, у обичној си-

¹⁸ „Око лепоте су увек или мрак људске судбине или сјај људске крви“ (*Разјовор с Гојом*, 18).

¹⁹ „[...] а затим спустила белу бошчу са главе и меком брзином најлакше зверке побегла у авлију. Али пре тога он је стигао да јасно осети сву *лейоџу* у сразмерама између велике *беле* руке и савршено вајаног лица које је она, у страху, стицу и огорчењу, настојала да заклони. [...] *Никад није ни џомишљао да је џо била жива девојка* са својим осмејком, *на некој истџинској чесми у неком сџварном селу*“ (17).

ности сарајевских улица. – Ето, тако им сада сва она сила и *лейоша* коју су видели изгледа више као скупа и тужна туђинска *маскерада*. А што је та *маскерада* још и опасна, и може лако да постане смртоносна, то је свакако не чини привлачнијом ни веселијом.“ (16)

Сјајно, светло, лепо, сунце и блесак повезују се у наведеним цитатима с неприродним, лудим, извештаченим, усиљеним, с привиђењем, с туђинском *маскером*. Аналоган спрег успоставља се и метафорично: имена која десетогодишњи Мићо Латас измишља док лежи на ливади „немају везе са отрцаним, познатим речима, то су „нови, *фантасиични* склопови слогова који непрестано мењају своја сазвучја, свој *блесак* и своје *шаре*“ (139). Мићин повратак из света маште у реалност коју презире не прати само растакање имагинарних слика његових битака и победа већ и узмицање речи „*измишљених* у срећним тренуцима, које губе *сјај* и моћ“ (142).

Кумулација атрибута из овог семантичког поља посебно је чита у Карасовим фантазмима и стремљењима за недостижним:

„Карас је мислио о томе, сећајући се других очију које је у свету гледао и сликао. Сећао се познатог римског модела, *лејо* и снажно развијене Пине, коју су у сликарском свету у *Via Marguta* звали *Fiammeta* и која је и њему служила као модел за слику Менаде. Њене су очи имале пијани *сјај* наивне, чулне и бруталне животне радости. – Сећао се и римских девојка из високог друштва, које је издалека посматрао док су недостижне као *сјајна љивићења* пролазиле алејама на Монте Пинчио; и њихове су очи *сјале* немилосрдним *сјајем* богатства и искључивости, и тај *сјај* је падао као *најљући мраз* на његову силну жељу за топлом женском љубави.“ (127)

Чак и када атрибути сјајно и златно и глаголи сијати и блеснути фигурирају као топоси јесењег пејзажа, тако осликан пејзаж сигнал је јунаковог искорака из реалног света у свет опсене и варке. Доживљај слике доступне Омерпаши Латасу кроз прозор Конака (и избор детаља из панораме) попут Роршахове мрље одаје стање његове свести:

„Мала соба се стезала око њега [...] као да је одједном *избачена из склоја везировој Конака, из сваке турске и босанске стварности, у неки неслућен свет нових односа и моћности*. А у том свету све је *непредвиђено, несигурно*, све подједнако могуће и подједнако опасно и *варљиво*. Поглед му се отимао пут прозора и видика који се тамо отварао.

Напољу је, под чистим небом, све *сјало* од необично *јако* *йодневно* *сунца* топле јесени: у даљини, на другој страни града, *беле* куће и ретки *стйаклени* прозори, а сасвим близу витка камена мунара и уз њу висок, танак и пожутео јаблан. Видело се како јак ветар повија вршак тога јаблана, откида с њега и далеко носи *жу* *йио* лишће које понекад *блесне* на *сунцу* као *злай* *йне* парице просуге са висина.“ (92)

Неосенчен имагинарним, доживљај касабе и у Латасовој и у интерпретацији других ликова или приповедача самог – битно је другачији:

„И војници и официри, као пеливани и мађионичари, *рази* *йи* *ће* се, *свак* себи, *изгубити* се, *сада* већ *сиви* и *обични*, у *обичној* *сивос* *йи* *саражевских* улица.“ (16)

„То је била *ружна* и *мрачна* прича о стварности која *није* била *ле* *йа* *ни* *све* *йла*.“ (39)

На сличан начин, и Карасов искорак из туробне, мрачне и хладне стварности у свет „чисте лепоте“ просторно је концептуализован, а трансцендентно и измаштано обележени су сјајем и светлошћу:

„Слике и статуе које је некад, озебао, грозничав и слабо храњен, гледао по хладним црквама или полумрачним палатама, сад су постајале сама чиста *ле* *йио* *йа* окружена топлим *сјајем* и срећом. Предела којима је лутао, изгубљен, жељан свега а највише клете женске љубави, сад су се претварали у нека *све* *йла* *прос* *транства*.“ (170)

Међутим, упркос различитој дистрибуцији на домене нереалног и реалног, светлост и тама део су истог – чулног – регистра, и изоморфни су на дубљим структурним нивоима (као што слика и њен негатив одражавају исту фигуру, само у различитим нијансама). Свет у коме јунаци живе је мрачан и сив, а сваки сјај – причина. Светлост и тама фигурирају стога као изоморфни ентитети, привидно опозитни, али у крајњим консеквенцама сводиви на исто:

„И музика и ракија казују исто, причају своју једноличну, невероватну причу, отварајући пред њим увек исти диптих чије једно крило носи *све* *йлу* и радосну слику, а друго *йамну*, безнадну, *док се не скло* *йе* *оба* *крила* *дий* *йиха* *као* *даске* *на* *йокло* *йцу* *мр* *йивачко* *й* *ковче* *йа* над човеком и његовом жељом за бежањем.“ (61)

Ескапистички напори припадника муртад-табора, који маштају о бегу из босанске реалности у „свет реда и *све* *йлос* *йи*“ (61), обележени

су експлицитно као рефлекси чаролије, чиме се на још једном плану у роману успоставља веза између светлости и варке. Престанак дејства „враџбине“, која активира машту и креира немогуће светле светове, доноси ратницима болно отржењење и суочење са мраком касабе и живота:

„Дејство *враџбине* почиње да слаби, *чаролија* бледи и тањи се, а кроз њен проређен вео назире се стварност, зла и осветничка, гора и *црња* него што је била пре овог вечерњег заноса. У Сарајеву си, трезан и отрован тугом. Пред тобом је друга, *тамна* страна слике.“ (62)

Негативан вредносни предзнак атрибута „светло“ и „сјајно“ (и других из истог регистра²⁰) и значењско преклапање с лексемама „тамно“ и „мрачно“ резултирало је оксиморонским конструкцијама. Водећи се не за денотатом, већ за концептуалним залеђем које је у темељима његове индивидуалне естетике, Андрић крајње особено слика и Латасов и Саида-ханумин поглед:

„Све је то посматрао Омер својим *тамним*, *сјајним* погледом, мислећи о свакој појединости своју мисао.“ (90)

„[...] вијорила се њена црвена коса и *мрким сјајем* блештале крупне очи које су сада, пуне задржаних суза, дошле потпуно црне и осветнички гневне.“ (185)

Захваљујући истоветности на дубљим структурним равнима (Андрићевог наратива), антоними „тамно“ и „сјајно“ нису се међусобно искључили, већ су се нашли у некој врсти таутолошког низа.²¹ На семантичко залеђе светлости и сјаја упућује и формулативан спрег с хладноћом: „тај *сјај* је падао као *најљући мраз* на његову силну жељу за топлим женском љубави“ (127); „очи које су *сјале*, као *хладним лудилом*“ (130); „указаше се њене очи са наизменичним *блесковима хладној сјаја* и живе ватре, са *бисерном влаћом* на површини“ (164), „огромно *хладно сунце* без одређеног облика“ (100).

²⁰ „Кад све лишће сабије уза зид, онда се може видети како за њим трче преко калдрме усамљени поједини листови, *бели* на месечини, као *делиријумски мишеви*“ (59).

²¹ Оно је карактеристично за митски тип мишљења, у коме су именица и атрибут есенцијално везани за исти основни појам: „У антици свака слика не може да изазове одговарајући епитет и функцију епитета не може имати било која слика. Као у метафори и поређењу, и овде је потребна истоветност семантике два члана – оног који одређује и оног који је одређен. [...] У ствари, архаични епитети били су таутологија семантике предмета који су они тобоже одређивали. [...] У контексту сликовног мишљења, метафора је историјски вршила функцију појма“ (Olga Mihajlovna Frejdenberg, *Mit i antička književnost*, prev. Radmila Mečanin, Beograd: Prosveta, 1987, str. 240–243).

Зајмећи термин (и појам) из студија фолклора, могло би се рећи да светлост и сјај фигурирају у Андрићевом роману као особене формуле, које су акумулирале и петрифицирале читав систем значења, различитих по пореклу²² и да помињање светлости и сјаја у најразличитијим контекстима (жена, пејзаж, војска, оружје, поглед и др.) често активира препознатљиви семантички нуклеус, битно другачији од оног који формирају денотативна значења истих лексема у језичком систему.

Сјај и тама, светлост и мрак алтернирају и удвајају се у Андрићевом роману по оној истој логици која усменом певачу омогућава да превиди „фактографију“ и да Арапинове руке атрибуира „белим“ или да епске невернице назове „верним љубама“. Усмене формуле преносе фундаменталне податке о моделу културе и традиционалном погледу на свет и те су информације хијерархијски надређене потребама конкретног заплета (конкретна ситуација може се занемарити у корист архаичнијих и фундаменталнијих значења формуле). Аналогно томе, сјај, као видљиви корелат илузије (позориште, магија, враџбина, засењеност, лудило, измаштано и сл.) и лепоте („највеће од свих варки“ 169), и, с друге стране, тама (мрак, сивило), као одраз стварности, сустичу се у Андрићевој поетици као „крила диптиха“ која попут „даске на поклопцу мртвачког ковчега“ сахрањују сваки људски напор да се лепота, сјај и срећа досегну у реалном свету.²³ Свет је црн, сјај и лепота су варке, алтернативе у Андрића нема.

На крају овог трагања за семантичким залеђем лексема *сјај* и *свећ*–*ло*, ослоњеним на формулативне елементе у Андрићевом приповедном идиому, вратићемо се реченицама које Иво Тартаља исписује поводом имена пророка Алејхиселама, чије речи травнички лекар Колоња занесено цитира:

„За разумевање Андрићевог текста читаоцу је као прва потпора понуђен речник мање познатих израза. Али ни најбољи речник није јемство да ће се разумети смисао који писац даје познатим речима.“²⁴

²² Формуле су тачке/чворишта која повезују различите жанровске системе, различите епске нивое и различите слојеве традиције и на малом простору компресују велики број значења (уп. Детељић, *Урок и невеста*, стр. 104–106 и Георгий И. Мальцев, *Традиционалне формуле руској народној необредовој лирики*, Ленинград, 1989, стр. 6).

²³ На лепоту као простор хетеротопије указује и Драган Стојановић: „Ако се мало задржимо на овој формулацији, видећемо да приказ девојке на чесми за Османа има карактер својеврсног откровења, препознавања рајског, у коме се лепота-у-свету претапа са светом као потпуно-добрим-местом. Јер, где иначе лепота, која 'себе не зна', може бити 'сва од среће'? На каквом, ако не на потпуно добром месту [...]?" (Стојановић, *нав. дело*, стр. 226).

²⁴ Иво Тартаља, *Пућ ђоред знакова*, Нови Сад: Матица српска, 2011, стр. 44.

Чини се да темељито ишчитавање формулативних склопова у Андрићевој прози нуди неочекивана решења управо у том смеру. Пример атрибуције лепоте и постојана веза између сјаја и светлости с хладноћом и опсеном сваке врсте, као и аналошка веза између светлости и таме – упућују на најдубље слојеве Андрићеве поетике и Андрићевог доживљаја света, и сенче, у великој мери, бинарно кодирање карактеристично за митско мишљење и мишљење уопште. Сводећи опозитне парове на заједнички именитељ, Андрић иде „слој дубље“, фундирајући сопствену идиоматику на стратусима који, као и у случају усмених формула, иду далеко иза денотације. То, дакако, не значи да Андрић сјај, светлост и лексеме из истог регистра не користи и у дословном значењу, и да путем њих не гради и нека друга симболичка чворишта, али указује на чињеницу да ове категорије у његовом прозном опусу обухватају широк и амбивалентан спектар значења, из кога смо издвојили један – чини нам се фундаментално важан – интервал.

Lidija D. Delić

IS THERE ANY BASIS TO ASSOCIATE THE TERM FORMULARITY WITH IVO ANDRIĆ'S NARRATION?

S u m m a r y

The paper analyses how the beauty, as “the greatest of all human delusions” (Andrić), and details from the sphere of unreal and imaginary are attributed and conceptualized in Andrić’s novel *Omerpaša Latas*, which, in the absence of a searchable electronic database of Andrić’s prose, served as “case study”. Idea of conceptual metaphor, which is not a rhetorical figure, but a type of thinking that links different domains of reality and perception, offered the theoretical platform. In that key, Andrić’s attribution of beauty (shine, light) corresponds with ancient aesthetics and points to its sensory basis. The sensual component of beauty (beauty is embodied in matter) is, however, the place of “stumbling” in Andrić’s prose, which is the reason why he conceives an extremely type of heroine (Jelena, “the woman that doesn’t exists”). Besides the description of women’s beauty, shine and light are associated with landscapes, armies, weapons, eyes, words, etc., and point to the chimeric wider (visions, illusions, enchantment, lies, madness). On deeper structural levels, they correlate with darkness, which statistically verify formulae in Andrić’s prose, as well as narrator’s comments (“always the same diptych with one wing bearing a light and joyful image, and another dark, hopeless, until both wings clasp as boards on the lid of a dead chest”).

